Paul Goma. *Adameva*: Autoproiecția eului creator (Partea a II-a)

Mariana PASINCOVSCHI

Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava, Facultatea de Litere şi Ştiinţe ale Comunicării
"Ştefan cel Mare" University of Suceava, Faculty of Letters and Communications Sciences
Personal e-mail: mariana_amalia12@yahoo.com

Paul Goma. Adameva: The Autoprojection of the Creative Self (Part II)

Representing a part of a large study, the text aims to illustrate the metamorphoses of the creative self, bending towards the inner conflict, resolved in the light of awareness. Paul Goma's excess of sincerity is perceived as a sin, but he assumes the past equally with all its disappointments and achievements. In addition, he develops a whole theory on achrony, on flat time, rebuilding an identity, but having at the same time the function of a reply to the Communist System.

Thus, in the middle of the positive slope, we see the emergence of two parallel lines, visible and with no trace of disbelief, written in gold ink: personal history (personal tragedy) and general history (historical wave of events), the latter tending to destroy the first one by assimilating it without mercy. And perhaps, in the absence of a memory and a vigilant awareness, the disaster would be inevitable, but Paul Goma exercises his (paradigmatic) memory and testifies.

The author is aware that the reference to a particular time and space acknowledges a structure of existence. Thus he revives, by means of remembering and eidetically, the crucial moments of the life. However these are not just the moments of a single life and this fact honors him in the light of this balance of profit and loss: the narrator accounts, in fact, an entire historical period. He moves from I to the others and stays alive, according to Tzvetan Todorov's happy assertion, not necessarily for the sake of living, but on account of having a support for memory and making it possible to be told.

Keywords: Paul Goma, Adameva, Lăteşti, creative ego, exemplary memory, vigilant conscience, human quality.

În imposibilitatea omului de a trăi conform adevăratei sale vocații, secolul XX a fost caracterizat, mai mult ca niciodată, printr-o adevărată înrobire prin conştiință. Cu toate acestea au existat – şi există – tipuri de oameni pe care servituțile nu i-ar fi împiedicat să respire, cum spune Julien Benda, numai înspre partea cerului. Este şi cazul lui Paul Goma. Dar şi al cărților sale, un exemplu de referință fiind *Adameva*.

Împărțită în 66 de capitole, *Adameva* creează impresia generală de mişcare. Iar asta nu doar pentru că naratorul s-ar afla în tren, ci deoarece acest spațiu (când inert, staționând în vreo gară, când reluându-şi cursul) permite restaurarea celor mai importante evenimente (de regulă, biografice), prezentate gradual şi cu anticipație. Pornind mereu de la un detaliu sau un simbol în aparență nesemnificative, Paul Goma face corelații nescontate, pentru a aduce în prim-plan reflecții sociale, biografice, istorice, existențiale, de creație. Ca nişte imagini ce apar în geam, prin ochii lui (şi, implicit, ai noştri) se perindă, fotografic, asemenea unor tablouri, secvențe din viață, cărora le face o revizuire din perspectiva experienței dureroase a pierderii, a renunțării, a excluderii şi a jertfirii de sine. Impregnând textul cu simboluri, naratorul îşi pregăteşte cu grijă intrarea: se apropie de cititor cu obiectivitate, din exterior spre interior, prin *procedeul autoproiectării multilplicate* în cele trei persoane. Astfel, el acordă, pe de o parte, un loc central conştiinței, Judecătorului suprem

iar, pe de altă parte, câştigă încrederea lectorului, având mereu în faţă un confident redutabil. Şi asta cu atât mai mult cu cât acest principiu vine în aserţiunea propriului crez, conform căruia „cititorul e cum şi-l face scriitorul".

La o privire generală cartea debutează, cum aminteam deja, sub forma unui roman, dar se transformă treptat într-un memorial despre latura fericită a experienţei domiciliului obligatoriu, între 1958 (noiembrie) – 1963 (ianuarie), de la Lăteşti. Este lesne de înţeles că rememorarea acestei experienţe devine (şi datorită numărului mare de pagini – până la 175, capitolul 35 inclusiv) tronsonul principal care va cuprinde, pornind de la evocarea experienţei princeps şi până la cele amoroase, toată viaţa: „Goma apelează la memoria sa fabuloasă şi îşi trece în revistă întreaga viaţă: copilăria basarabeană, refugiul în ţară, prima închisoare, domiciliul obligatoriu, viaţa erotică şi cea literară, campania solitară pentru drepturile civice, exilul". Dar nu este vorba, aici, doar despre el şi încercările sale, ci – continuă Liviu Antonesei – şi despre noi, cei care am format fundalul aventurii sale, deci figuranţii.[1]

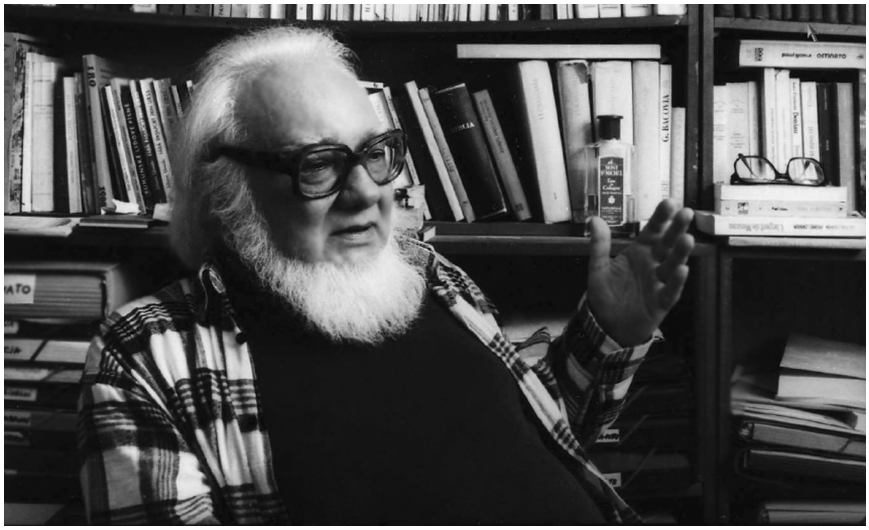
Poate că de aceea se resimte, dincolo de (sau complementar cu) atitudinea lui Paul Goma faţă de forma cărţii, dar şi paralel cu spaţiul idilic de la Lăteşti, o stare de tensiune venită atât dinspre un trecut îndepărtat sau apropiat cât, mai ales, generată de prezentul scriiturii. Manifestat cu o virulentă amploare, tumultul interior îşi găseşte, finalmente, un cântar care să îi cumpănească faptele şi să îi echilibreze deciziile: odată cu vârsta, când „unul dintre judecătorii de altădată a îmbătrânit şi el", conştiinţa devine Judecătorul care deţine autoritatea. Şi dacă autorul este dispus să renunţe la anumite lucruri, să cedeze în faţa unor evidenţe, nimic nu traduce intransigenţa pe care o manifestă în faţa memoriei. În ciuda tendinţei generale de a se sustrage convenienţelor, Paul Goma păcătuieşte printr-un exces de sinceritate, întrucât are *normalitatea* de a-şi asuma, în aceeaşi măsură, trecutul cu toate decepţiile şi cu toate realizările. În plus, el are însuşirea de a percepe corect temporalitatea şi de a lupta împotriva acroniei, acea tară a democraţiilor populare (evident, şi a poporului românesc) care i-a generat, de-a lungul vremii, destule consecinţe nefaste. Despre construirea timpului plat vorbeşte, în chip admirabil (şi deopotrivă memorabil), Pavel Câmpeanu: „Devenirea e înlocuită de repetiţia infinită. Golită de substanţa sa, însăşi istoria devine atemporală. Mişcarea perpetuă lasă loc imobilităţii perpetue... Istoria... pierde atributul duratei"[2].

Adameva dezvoltă, de altfel, o întreagă teorie pe marginea acestui subiect, problemă care debutează, desigur, sub semnul dialogului. Nu este, însă, un simplu schimb de replici: având conştiinţa complexităţii *eului* său, complexitate tradusă şi prin duplicitate, discontinuitate, contrareitate, autorul repune în scenă cele două glasuri: *eul gânditor* şi *eul critic*. Iar ele acţionează şi conlucrează în aşa manieră încât recompun o structută de existenţă, reînvie un timp revolut, creează, în fond, condiţiile necesare pentru a se transfera în eternitate.

Să urmărim evoluţia celor două *euri*, punctând între paranteze intervenţia fiecărei voci în parte:

> Asta-i cu memoria: n-am uitat-o. (*eul gânditor*) N-ai uitat nimic, doar te-alinţi. (*eul critic*) Bine, n-am uitat, dar ce spun miercuri la <<conferinţă>>: că ei, junii-tineri sunt produsul pur al părinţilor lor, cei care-au uitat şi cum îi cheamă, numai să nu le sufere urmaşii <<consecinţele politice>>? (*eul gânditor*) Nu ai obiceiul să oftezi: <<E-he, pe timpul meu...>>, „<<Când eram de vârsta ta...>> – acum însă n-ar strica dacă le-ai spune ce făceai tu, la vârsta lor – nu atât închisoare şi déo, cât... memoricultură[3]. (*eul critic*)
>
> Românii din România ultimilor 15 ani (pun pragul în 1977, nu doar pentru că atunci am plecat eu din ţară şi deci am fost scutit de reeducarea-prin-timp), Românii, zic, nu văd timpul, nu-l percep corect, în primul rând nu realizează succesiunea lui. Pentru ei trecutul este nediferenţiat – deci aplatizat, deci... simultaneizat: pentru ei, de pildă, momentul ′77 <<va fi fost>> după momentul ′68 – ceea ce nu-i foarte sigur şi, la urma urmei, nu-i deloc important – dar <<va fi fost>> şi <<înainte>>, ei şi?, la ce slujeşte precizarea? Această incapacitate (nu născută, ci făcută, căpătată, autoconstruită – de aci: autocronia), chiar dacă e percepută, nu e luată în seamă, în serios, cu atât mai puţin considerată ca un defect. Nerealizând succesiunea în timp, ei nu fac legături între cauză şi efect – pentru că, fatal, mai întâi a fost cauza...[4].

În tot cazul, recursul naratorului la persoana I, apelul la acest *eu sânt* este semnul reconstruirii unei identităţi, precum şi o replică la adresa Sistemului Comunist, la adresa celor care şi-au arogat dreptul de *a acţiona* (deşi în numele revoluţiei, istoriei, progresului, viitorului) *contra omului*. În acest sens, strategia de a forma, prin diverse mijloace de represiune, „oamenii noi", de a-i „reeduca", de a-i dezumaniza prin dizolvarea categoriei individualului, de a epura orice urmă de existenţă, pune temeliile unor identităţi comunitare destructurate, frânte, contradictorii, cum a devenit, în accepţiunea Sandei Cordoş, Răsăritul de astăzi. Dar nu e numai atât: „pe lângă faptul de a fi sădit neîncrederea în oameni, de a-i fi guvernat prin frică şi dezbinare, de a le fi ruinat solidaritatea, de a fi răsturnat codul şi valorile comunitare morale, de a le fi atrofiat simţul responsabilităţii pentru celălalt [...], puterea comunistă mai contabilizează o <<eroare>> abominabilă: atentatul împotriva memoriei. Acest fapt îl determină pe V. Tismăneanu să califice bolşevismul drept <<o metodologie teroristă bazată pe *amnezie şi viol psihic*>>"[5].

Paul Goma
Sursă foto: http://blog.activewatch.ro/wp-content/uploads/Paul-Goma.jpg

În aceste condiții, continuă autoarea, memoria națională devine proprietatea exclusivă a partidului comunist; ea îi servește, eventual, pentru a-și fabrica genealogii grandioase. Trecute prin ideologia de partid, unele momente din istoria națională sînt glorificate, cîtă vreme altele sînt minimalizate, distorsionate sau (mai ales cele dintr-o istorie mai recentă) *extirpate* (s.n.). Această gestionare frauduloasă a memoriei nu poate să aibă decât consecințe nefaste, pe care Sanda Cordoș le consemnează, pe urmele lui L. Kolakovski, astfel: „Un popor a cărui memorie – individuală sau colectivă – a fost naționalizată, transformată în proprietate de stat, perfect maleabilă, total controlabilă, este în întregime la dispoziția guvernanților săi: lui *i-a fost răpită identitatea* (s.n.)”[6].

Dar și mai elocventă pare a fi consemnarea din *Arhipelagul Gulag* al lui Soljenițîn, după cum urmează: „NOI UITĂM TOTUL. Memoria noastră nu păstrează evenimentul real, istoria, ci numai acea linie punctată stereotipă pe care au vrut să ne-o întipărească în minte prin repetare necontenită.

Nu știu dacă aceasta este o particularitate a întregii umanități, dar a poporului nostru – cu siguranță. O particularitate înfiorătoare. [...] Ea face din noi prada mincinoșilor”[7].

Circumscris acestor principii, volumul lui Paul Goma funcționează ca un răspuns la adresa delapidatorilor de spirit și de materie, ca un strigăt (din pământul zdrobit) la adresa profanatorilor de morminte. O scriere născută din durere. O carte care exprimă nostalgia unei vieți după locurile în care nu i-a fost dat (și în care nu a fost lăsat(ă) să trăiască. Prin urmare, o *carte recapitulativă*[8] a întregii experiențe (de viață și de creație) a scriitorului dar și, deopotrivă, a epocii sale:

> Asta-i: nici Lăteștiul nu mi-a rămas – să n-ai țară... Mai întâi și mai întâi (în 28 iunie 1940) îți pierzi țara, fără a te mișca de pe solul ei – dar ai pierdut-o: nu se mai cheamă cum o chema, nici în limba în care o știai, i se schimbase peste noapte denumirea, apartenența, alfabetul [...]; mai apoi – în martie 1944 (exact acum 50 ani!) – am pierdut-o cum se pierde, siliți fiind să ne refugiem spre Apus din calea Tătarilor din Hoarda Armatei Roșii; în ′77 am pierdut și ce mai rămăsese, numai că <<între timp>>, fără să fi știut atunci, prin 1964-′65-′66 pierdusem ultimul loc românesc: vatra, satul, concrete; locul în timp unde/când eram, administrativ neliberi, socialmente: <<în afară>>, cu toții săraci-lipiți, majoritar nefericiți, cu viața distrusă de pușcărie – eu însă mă lipisem cu sufletul și cu tălpile și cu podurile palmelor de acel pământ de surghiun [...].
>
> Să n-ai casă... Mi-au furat-o bolșevicii criminali, apoi au șters sângele, l-au acoperit cu pământ proaspăt întors de pluguri – nu doar casa, casa mea [...], în care mă simțisem la mine, vreme de cincizeci de luni –, dar ne-au furat ticăloșii urmele materiale pe pământul României Mici a martiriului românilor din Basarabia și din Bucovina [...][9].

Se conturează în acest fel, vizibil și fără nicio urmă de tăgadă, chiar în cadrul versantului pozitiv, scris cu *cerneală aurie*, două linii paralele: *istoria personală* (tragedia personală) și *istoria generală* (valul istoric al evenimentelor), cea din urmă intenționând să o piardă, prin însușire și fără de cruțare, pe cea dintâi. Și poate că în lipsa unei memorii și a unei conștiințe vigilente dezastrul ar fi inevitabil. Dar Paul Goma își cultivă *memoria* (*exemplară*) și depune mărturie. Din spațiul închistat al exilului el face apel la tânăra generație cu

intenția de a-i (și de a ne) trezi sentimentul uman. De a pleca, în ciuda ritmului zbuciumat al vieții, urechea înspre glasul arat și înăbușit al cimitirelor, și de a le face dreptate. Căci el are meritul incontestabil de a trece de la nenorocirea proprie, la nenorocirea altora, de a nu reclama, așadar, pentru sine statutul exclusiv al fostei victime.

Sub patronajul conștiinței scriitorul nu cedează mișelescului șantaj al puterii de a construi, pe osemintele strămoșilor – în vederea supraviețuirii, cu prețul adaptării și al compromiterii – o viață nouă. Din contră, el le oferă, prin mărturie, o șansă la existență. Tăcerea fiind, așa cum o evocă Sarah Berkowitz, o adevărată crimă împotriva omenirii.

Prin aproprierea trecutului Paul Goma îi dă o șansă la viață. Poate că de aceea Lăteștiul continuă să existe. Într-un alt sens, istoria însăși îi creează condițiile favorabile: stăvilind (deși indirect, prin zbuciumul întâmplărilor) posibilitatea de întoarcere, ea îi asigură condițiile ideale de supraviețuire „intactă". Ba, și mai mult, îi oferă, prin suprimare, posibilitatea de a ajunge în eternitate:

> Voia sa spună. Ce voiai să spui cu asta?
> Cu asta voiam să spun mereu și mereu și mereu de Lăteşti. La care se ajungea cu trenul de la Bucureşti, n-avea gară, coborai la Fetești (Gară) și o luai pe jos, spre nord, pe cursul Borcei, vreo 12 kilometri.
> Și nu mai cobori la Fetești.
> Dacă ai treabă, cobori. N-ai decât să cobori și fără treabă – dar nu pentru Lăteşti. Mai corect ar fi: nu ca să găsești localitatea Lăteşti.
> Așa e, ai mai spus: Lăteștiul nu mai există.
> Există. Cu condiția să faci, să fii ca mine: de când te-ai liberat, să nu mai fi dat deloc pe-acolo – așa îți rămân pe vecie <<locurile>>. Uite, pentru mine, Lăteștiul nu a fost desființat-arat-plantat cu vie. Lăteștiul meu există neclintit, neștirbit, nearat, nedesființat – fiindcă eu mi l-am scris și nu l-am mai confruntat cu golul, cu pustiul, cu Bărăganul din care ieșise în 1951 și în care se întorsese după 1964.
> Mi-a rămas neatins – ca și Mana copilăriei. Mana cu calidorul ei cu tot[10].
> Spusesem fără să mă gândesc: *Grădina Raiului* (s.n.) – o nimerisem. Atât că, dacă visezi struguri (și încă negri) cu lacrima cât bobul strugurelui ai să plângi, tu. Eu[11].

De altminteri, lupta împotriva celor care se tem să se exprime la persoana întâi, la persoana eroului-povestitor, atestă o luptă împotriva minciunii, a amneziei, împotriva propovăduitorilor Noii Credințe care au șters cu buretele trecutul, pretinzând că nu ar fi existat vreodată. Este, în definitiv, o luptă împotriva neomeniei.

Conștient că raportarea la un anumit timp și spațiu certifică o structură de existență, autorul reînvie, atât pe calea rememorării, cât și pe cale *eidetică*, momentele cruciale ale vieții. Dar, și asta îi face cinste în acest bilanț cu profit și pierderi, nu sunt doar momentele unei singure vieți: povestitorul contabilizează, de fapt, o întreagă perioadă consemnată istoric. El face trecerea de la *eu* la *ceilalți* și rămâne în viață, dacă e să îi atribuim afirmația fericită a lui Tzvetan Todorov, nu neapărat de dragul de a trăi, ci mai ales pentru a exista un suport pentru memorie, pentru a putea fi povestită: „A ști, și a spune celorlalți, este un fel de a rămâne uman. Această acțiune are deci și o dimensiune morală. În ce constă ea? Individul nu devine mai bun consacrându-se unei activități spirituale, dar o lume mai inteligibilă este o lume mai perfectă; contribuind la aceasta înseamnă a urmări binele umanității"[12].

Există, în ansamblu, un timp al povestirii, al prezentului scriiturii, și un timp al rememorării, care fie coincide sau se apropie de timpul povestirii (prin intersectare, întrepătrundere, simultaneitate), fie se îndepărtează de acesta (prin intervertire, abandonare), precum și o puzderie de alte timpuri care interferează, producând confuzie. Totuși, nu este numai atât: pe măsură ce scrie, Paul Goma trece și într-un alt timp: îmbrățișează, pe lângă timpul rememorat și imaginat, fascinația și solitudinea absenței de timp. Prin urmare, el pătrunde, chiar și sub exigența jurnalului, într-un *timp în afara timpului*, într-un spațiu imaginar unde arta își află și își orânduiește toate posibilitățile. Este vorba despre un timp *extatic, extratemporal* sau *a-temporal*, un intertimp subiectiv și incomensurabil care îi permite accesul la o *experiență* inedită, *revelatoare*[13]. Ca fapt „real", ce are loc din nou, această senzație nu se construiește însă neapărat ca o dublură a celei dintâi, ca un ecou al unei impresii trecute (deși există și asta) ci, mai ales, ca o impresie necunoscută, neposedată și, prin urmare, mereu nouă (a se observa, în special, la succesiunea femeilor).

Pe urma acestei impresii Paul Goma se întoarce în timp și preia de pe rafturile istoriei „destinele" fetelor, femeilor și prietenilor de altădată. Deși supuși constrângerii prin încarcerarea într-un anume punct de pe hartă, oamenii sunt descriși ca fiind liberi în spirit, iar această libertate le permite să extragă (și să se confunde), chiar și în inima mizeriei, (cu) frumusețea orbitoare a nuferilor în floare. În ei sălășluind încă vie acea sămânță de umanitate.

În definitiv, în ciuda intenției declarate, autorul nu se oprește aici: acestei prime priviri (din cartea de față, nu și din ediția inaugurală a Lăteștiului) îi urmează, desigur, și o a doua: el ne propune o viziune diacronică a acestor destine. O perspectivă care, însă, dezamăgește. Și asta tocmai, paradoxal, când oamenii devin cu adevărat liberi[14].

Ce poate fi, așadar, mai incitant decât să urmărești evoluția unei vieți, să poți (prin ficțiune) să schimbi trecutul, să te transpui într-un spațiu al tuturor posibilităților, să ai (prin realitate) șansa de a alege (mai

ales când „Noul" îți oferă nenumărate avantaje), dar să te supui (deși având fiziologia unui răzvrătit) fatalității și să o accepți ca atare? Să transformi, în ultimă instanță, o situație de constrângere într-o situație de libertate și să condamni abstracțiunea, sacrificându-te în numele ființelor particulare? Poate că tocmai asta face dovada unei ființe înzestrate, a unui om cu adevărat superior. Demne de interes rămân, în acest sens, cuvintele lui Otto Weininger: „Întrucât înzestrarea unui om evoluează odată cu articularea tuturor trăirilor sale, cu atât mai ușor își va putea aminti de *întregul* său trecut, de tot ce-a gândit și făcut, de tot ce-a văzut și auzit, de tot ce-a perceput și simțit, va reproduce din viața sa totul cu o siguranță și o intensitate a trăirii cu atât mai mari, cu cât și dimensiunea înzestrării sale este mai mare. *De aceea, memoria universală a evenimentelor trăite constituie marca cea mai sigură, cea mai generală, cea mai lesne observabilă a geniului*"[15].

Notă:

1. Liviu Antonesei, *Ce ne-am face fără Goma? Exercițiu de admirație în chip de prefață la Adameva I*, Casa de presă și Editură <<Loreley>>, Iași, 1995, p. 8.
2. Pavel Câmpeanu, *The origins of Stalinism: From Leninist revolution to Stalinist society.* Armonk, N.Y.: M. E. Sharpe, p. 22, *apud* Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Traducere de Mona Antohi și Sorin Antohi, Humanitas, București, 1994, p. 242.
3. Paul Goma, *Adameva*, Curtea Veche Publishing, București, 2008, p. 16.
4. *Ibidem*, pp. 27-28.
5. Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii,* ediția a II-a, revăzută și adăugită, Allfa, București, 1996, p. 51, *apud* Sanda Cordoș, *Literatura între revoluție și reacțiune. Problema crizei în literatura română și rusă a secolului XX*, Biblioteca Apostrof, Cluj, 1999, pp. 164-165.
6. L. Kolakovski, *apud* Jacques Rupnic, *L'Autre Europe. Crise et fin du communisme,* nouvelle édition revue et augumentée, Paris, Éditions Odile Jacob, 1993, p. 321, *apud* Sanda Cordoș, *op. cit.*, p. 166.
7. Alexandr Soljenițîn, *Arhipelagul Gulag,* I, Traducere, note și tabel cronologic de Nicolae Iliescu, Postfață de Alexandru Paleologu, Univers, București, 1997, p. 219.
8. Virgil Podoabă, *Adameva* sau *Cartea recapitulativă a experienței creatoare*, în *Punctul critic. Pagini despre și de confesso-literatură. Studii și mărturii,* Paralela 45, Pitești, 2007, p. 133.
9. Paul Goma, *op. cit.,* pp. 31-32.
10. Idem, 2008, p. 30.
11. *Ibidem*, p. 32.
12. Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, Traducere din franceză de Traian Nica, Humanitas, București, 1996, p. 94.
13. Vezi Virgil Podoabă, *Fenomenologia punctului de plecare*, Editura Universității „Transilvania", Brașov, 2008, pp. 48-53.
14. Vezi Paul Goma, *Bonifacia*, Editura Anamarol, București, 2006.
15. Otto Weininger, *Sex și caracter. Eseuri de ieri și de azi,* Traducere de Mioara Mocanu, Institutul European, 2009, Iași, p. 103.

Bibliography:

Cordoș, Sanda. *Literatura între revoluție și reacțiune. Problema crizei în literatura română și rusă a secolului XX. (Literature between revolution and reaction. The problem of the crisis in Romanian and Russian literature of the XXth century).* Cluj, Biblioteca Apostrof, 1999, 272 p.

Goma, Paul. *Adameva (Adameva).* Prefață de Liviu Antonesei, *Ce ne-am face fără Goma? Exercițiu de admirație în chip de prefață la Adameva I.* (Foreword by Liviu Antonesei, *What would we do without Goma? Exercise of admiration in lieu of foreword to Adameva I*). Iași, Casa de presă și Editură <<Loreley>>, 1995, 470 p.

Goma, Paul. *Adameva (Adameva).* București, Curtea Veche Publishing, 2008, 198p.

Goma, Paul. *Bonifacia (Bonifacia).* București, Editura Anamarol, 2006, 263 p.

Podoabă, Virgil. *Fenomenologia punctului de plecare. (Phenomenology of the starting point).* Brașov, Editura Universității „Transilvania", 2008, 204 p.

Podoabă, Virgil. *Punctul critic. Pagini despre și de confesso-literatură. Studii și mărturii. (The critical point. Pages on confessional writing. Studies and testimonials).* Pitești, Paralela 45, 2007, 330 p.

Soljenițîn, Alexandr. *Arhipelagul Gulag.* I. *(The Gulag Archipelago).* Traducere, note și tabel cronologic de Nicolae Iliescu, Postfață de Alexandru Paleologu, București, Univers, 1997, 487 p.

Tismăneanu, Vladimir. *Arheologia terorii (Archaeology of terror).* Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Allfa, 1996, 288 p.

Totodorov, Tzvetan. *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX. (Facing the extreme: Victims and perpetrators in the XXth century).* Traducere din franceză de Traian Nica, București, Humanitas, 1996, 302 p.

Verdery, Katherine. *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu. (Compromise and resistance. Romanian Culture under Ceausescu).* Traducere de Mona Antohi și Sorin Antohi, București, Humanitas, 1994, 384 p.

Weininger, Otto. *Sex și caracter. Eseuri de ieri și de azi. (Gender and Character. Essays of yesterday and today*). Traducere de Mioara Mocanu, Iași, Institutul European, 2009, 323 p.